

135/313 NO'LU ŞER'İYE SİCİLİNE GÖRE XVIII. ASIRDA DİYARBAKIR'DA BULUNAN VAKIFLAR VE GÖREVLİLERİ

Abdulvahap YILDIZ*

Özet

Dinî ve ictimâî bir müessese olan vakıflar, XVIII. asırda Diyarbakır'da sosyal ve iktisadî, hayatta önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde Diyarbakır'da 31 vakıf bulunmaktadır. Bunlardan en az dört tanesi bayanlar, bir tanesi de gayr-i müslümler tarafından kurulmuştur. Bu vakıflarda çalışan görevlilerin bir kısmı nazır, mütevellî, mutasarrıf, kâtip, cabi, nakib-i nan dir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Vakıf, Vakfiye, vakıf görevlileri, şer'îye sicilleri, XVIII. asır.

Vakıf

Vakıf, kişilerin kendi istekleriyle bir malın veya mülkün gelirini tamamen insanların yararına olarak, kişilerin sahip çıkmalarına imkân bırakmaksızın, malî, idarî, hukukî şartlarını da önceden tespit ederek, kendisinden sonra da devamını sağlayacak şekilde hayır işine tahsis ve bağışlamasıdır.¹ Osmanlının diğer şehirlerinde olduğu gibi Diyarbakır'da da bilhassa her mescit, cami, kilise, tekke ve medresenin bağlı olduğu bir vakıf kurumu olduğu bilinmektedir. 135/313 numaralı şer'îye defterine göre XVIII. Asırda Diyarbakır'da toplam otuz bir adet vakıf olduğunu tespit ettik. Bunların en az dört tanesi bayanlar adına kurulmuş,

---

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü, Öğretim Üyesi.

1 Geniş bilgi için bakınız. Ali Himmet Berki, Vakıflar, Ankara, 1950, s., 12; Ömer Nasuhi Bilmen, İstilhâat-ı Fıkhiyye Kâmusu, C., IV İstanbul, 1969, s., 294; Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c., III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s., 576; Mehmet Şeker, İslam'da Sosyal Danışma Müesseseleri, III, basım, Ankara, 1991, s., 137; Yazma Esrelerde Vakıf Mühürleri, Hazırlayanlar: Gunay Kut – Nimet Bayraktar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984, s.,7; Bahaeddin, Yedi yıldız, vâkıf, İslam Ansiklopedisi, c., XIII, Milli Eğitim Basımevi İstanbul, 1986, s., 153-172; Alpay Bizbirlik, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002,

bir tanesi de gayr-ı müslimler tarafından kurulmuştur..¹

Vakfiyelerde, Allah'a hamd ve senadan sonra vakfin ecr ve sevabı hakkında varit olan ayetler ve hadisler yazılır sonra vakfedilen mallar, vakıf şartları belirtilirdi. Vakfedilen malların akar (ev, dükkân, tarla, bağ, bahçe, değirmen gibi gelir getiren mülk) olması şartı. Mesela. Kadı el-Hac Ali Cami mahallesinde oturan Şahin kızı Nimet Hanım, Mardin Kapı dışında Esfel mevkiinde beş parça tarla, bir yoncalık, yine Köprü yolu semtinde, bir tarla, yani toplam yedi parça tarlalarını *vakf-ı sahib-i müebbed*² ile vakfetmiştir.³

Vakfiyelerde vakf edilen mallardan kimlerin nasıl tasarruf edecekleri de yazılıydı. Söz konusu olan Nimet Hanım, kendisi hayatta olduğu müddetçe vakf ettiği malların kendi tasarrufunda olması, kendisi vefat ettikten sonra kızı Züleyha'nın müteveli olması, kızı Züleyha'nın vefatından sonra da, büyük oğlu Abdulkaki paşa'nın müteveli olması, onun vefatından sonra ilk önce erkek çocuklarından en büyük olanının müteveli olması, ondan sonra kız çocuklarının müteveli olması, elde edilen üründen de çocuklarından kadın ve erkeklerin aynı şekilde vakfiyet üzere tasarruf etmeleri, sulbünün inkıraz (kesilme) ından sonra, gelirinin Medine-i Münevvere fakirlerine vakfiyet üzere verilmesi şartları ile tarlalarını vakfetmiştir. Bu şartlarla vakfettiği mallarını vakıf mütevellisi olan kızı Züleyha'ya teslim etmiştir.⁴

Bir diğer belgede ise, Hısn-ı Keyflizade el-Hac Mustafa Ağa, İmadiye mahallesinde bulunan iki evini, yine aynı mahallede, Murtaza paşa çeşmesine bitişik bir şerikhane, şerikhanenin üstünde üç oda, mutfak ve avludan oluşan ev ve ayrıca aynı mahallede başka bir ev, Derviş Hasan mahallesinde bir cüllah (çul dokuyan) ve bir habbaz (ekmekçi), çilingir dükkânı vakfetmiştir. Vakıf şartnamesinde, neslinden gelenlerin mutasarrıf olmaları, neslinin kesilmesi halinde elde edilen gelirleri ile harap olan ev ve dükkânların tamir edilmesi geriye kalan gelirinin Harameyn-i şerifeyn'in fakirlerine gönderilmeleri diye şart koşmuştur.⁵

Vakfın şartı kanun koyucunun hükmü gibi kesindir ve hiç kimse tarafından değiştirilemez. Şeyh Matar Camii mahallesinde oturan, Hasan kızı Hümeyra ve Hasan kızı Ayşe, "*Bizler el-Hac Fazlı vakfına evladiyet ve meşuriyet üzere mutasarrıfız. Söz konusu vakfın gelirinden bissemize düşeni el-Hac Sunullah ve el-Hac Kemaleddin Çelebi'den istediğimizde, bu şabıslar vermektan imtina etmişlerdir.*" Deyip mahkemeye

1 Bakınız, Tablo, 1.

2 Zaten ve vasfen ebedi olarak meşru olan vakıf. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s., 576.

3 Diyarbakır Şer'iyet Sicili, (Yazma), Milli Kütüphane Kayıt No: 135/313, Ankara. S., 83.

4 Diyarbakır Şer'iyet Sicili, S., 83-84,

5 Diyarbakır Şer'iyet Sicili, S., 79-80..

dava etmişlerdir. Vakıf şartı olarak, vakıf gelirinin erkek evladın kız çocukları olduklarından mahkeme bunların isteklerini reddetmiştir.¹

Gayr-i Müslimlerin de kendi mabetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için vakıf kurduklarını görülmektedir. Gayr-i Müslimlerin vakfettikleri mallarla ilgili vakfiyeler şer'îye sicillerine kaydedilirdi. Diyarbakır'da Hoca İskender mahallesinde oturan Nasranî Abraham kızı Hanım evini Meryem Ana kilisesine vakfetmiştir. Müslüman vakıflarda olduğu gibi, vakfiyeye vakfedilen malların nereye harcanacağı, kurulan müessesenin nasıl idare edileceği yazılırdı. Söz konusu olan Hanım adlı bayan vakfettiği evin gelirinin bir kısmı ile evin tamir edilmesini, geriye kalan gelirinin Meryem Ana kilisesinin çorbahanesinde çalışanlara sarf edilmesini istemiştir.² Müslüman vakıflarda olduğu gibi gayr-i müslim vakıflarda da vakfedilen malların akar (ev, dükkân, tarla, bağ, bahçe, su kuyusu, değirmen vs. gibi gelir getiren mülk) olması şarttır. Rumi oğlu Tomcan'ın çardak altı kiler, başka bir çardak altı mutfak, tuvalet, kapı arası, su kuyusu, su yolunda müştemil evini vakfettiği belgelerden anlaşılmaktadır.³

Bütün İslâm âleminde asırlarca insanlığa, bir çok Hayrî sosyal ve benzeri bir çok hizmetler veren, vakıf müessesenin dinî ve hukukî bir müessese olduğu görülmektedir. Daha çok toplumda ahlak, fazilet, sevgi, merhamet, hoş güdü duygularını aşıl原因an bu tarihî müessese, özellikle Osmanlı imparatorluğunun bazı dönemlerinde gayr-ı menkul malların büyük bir kısmını teşkil etmiş, sağladığı gelir ile de cemiyetin sosyal, iktisadî ve kültürel hayatına geniş biçimde katkıda bulunduğu bir gerçektir.⁴

Vakıf Görevlileri

İslam dininde vakfedilen şeylerin fazlaşmasıyla, bunların iyi bir şekilde idare edilebilmesi için vakfın idaresi nazıra verilmiştir. Kaynaklarda ilk defa kendi vakfına nezaret eden kişinin Hz. Ömer olduğu belirtilmektedir. Osmanlılarda vakıfların hizmet sahaları daha da gelişmiştir. Orhan Gazi'nin ilk olarak Bursa'da yaptırdığı Orhan Gazi cami ve zaviye evkafının nezaretini Sinan Paşa'ya verdiği bilinmektedir.⁵

Vakıflarda görev yapanlar, başında buldukları vakıfları idare etmek ve vakıf gelirlerini iyi bir şekilde işletmekle yükümlü idiler. Bu sebepten vakfa ait

---

1 Diyarbakır Şer'îye Sicili, S., 83.

2 Diyarbakır Şer'îye Sicili, S., 145.

3 Diyarbakır Şer'îye Sicili, S., 146.

4 Ömer Hilmi Efendi, İthafü'l-Ahlafe fi Ahkâmî'l-Evkaf, İkbal Matbaacılık, Ankara, tarihsiz, s., 7

5 Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., c.III, s., 576

yapıların bakım ve onarımını yapmak, vakıf kaynaklarını işletmek, vakfa bağlı yerlerde görev yapanların ücretlerini vakıf gelirlerinden ödemek bunların görevleri arasındaydı.¹ İncelediğimiz şer'îye defterinde Diyarbakır vakıflarındaki görevliler şunlardır: Nazır, mütevellî, mutasarrıf, kâtip, nakib-i nan. Şüphesiz vakıf görevlileri sadece bunlardan ibaret değildir. Biz sadece defterimizde geçen vakıf görevlileri hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Osmanlının diğer şehirlerinde olduğu gibi Diyarbakır'da da bütün vakıf görevleri Naibin ilâmı ve padişah beratı ile² atanırlar ve yevmiyelerini görev yaptıkları vakıftan alırlardı.³

Mütevelliyi teftiş ve vakıf işlerini kontrol eden nazırın⁴ aldığı beratla, gündelik kaç lira alacağı yazılırdı. Mesela, Molla Ömer Mescidi vakfının nazırını Abdülbaki Efendi vefat ettikten sonra, Diyarbakır naibi Mevlana Mehmet Aziz, durumu Divan-ı Hümayuna arz etmiş, bunun üzerine gündelik iki akçe ücret ile bu vazifeyi yerine getirmek için, Mehmet Emin Halifeye berat verilmiştir.⁵

Mütevellî tayinlerinde vakıf nazırının arzı şartı.⁶ Bu arza göre verilen beratla mütevellinin yevmiyesi ve hangi vakıfta görev yapacağı da yazılıydı. Mütevellî bazen birden fazla vakıfta vazife yapardı. Cami-i Kebire bağlı Ayşe Hatun vakfında gündelik bir akçe ücretle mütevellî olan Abdullah Efendi, aynı zamanda Cami-i Kebire bağlı Ma'ruf ve Osman Efendi vakıflarının da mütevellisi idi. Abdullah Efendi vefat edince Hüseyin Halife berat-ı şerif alarak mütevellî olmuştur.⁷

Vakıf görevlilerinin ücretleri, bağlı bulunduğu vakfın tayin ettiği miktara bağlıydı ve kendilerine verilen beratla gündelik ne kadar ücret alacağı yazılırdı. Hüsrev paşa camii vakfının mutasarrıfı olan Seyit Ahmet gündelik 25 akçe ücret alırdı. Vakıf görevlilerinin ücretleri gerektiğinde berat-ı şerif ile artırılırdı. Gündelik 25 akçe ücretle mutasarrıf olan Seyit Ahmet kendi müracaatı ile

1 İbrahim Yılmaz Çelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995,s., 243.

2 Berat kelime olarak Arapça'da yazılı kağıt ve maktup anlamına gelir. Osmanlılarda bazı vazife, hizmet ve memuriyetlere tayin edilenlere vazifelerini yapmak yetkisini vermek üzere, padişahın tuğrası ile verilen izin, mezuniyet ya da atama emirleri hakkında kullanılan bir terimdir. Osmanlı vesikalarında berata bitî, berat-ı şerif, nişan, nişan-ı şerif, hüküm, misal denilmektedir. M.Tayyip Gökbilgin, Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi, II. Baskı, İstanbul, 1992, s., 85.

3 Diyarbakır Şer'îye Sicili, S., 47, 49, 190.

4 Bahaeddin Yediyıldız, Vakıf İstılahları Lügatçesi, Vakıflar Dergisi, XVII., 59.

5 Diyarbakır Şer'îye Sicili, S., 190

6 Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Aslımlar Matbaası, Ankara, 1985, 233.

7 Diyarbakır Şer'îye Sicili, S., 49.

gündelik alacağı, beratı şerif ile on akçe artırılıp 35 akçeye çıkartılmıştır.¹

Vakıf katibi ise evkaf nazırının divan-ı hümayuna arzı ile atanırdı. Kâtip kendi isteği ile bu görevden ayrılabilirdi. Mesela Harameyn-i Şerifeyn nazırı, sorumluluğunda olan Fatih Mehmet paşa vakfında gündelik dört akçe ücretle kâtip ve müşahede kâtibi olan Seyit Mustafa'nın kendi isteği ile vazifesinden feragat ettiğini, yerine Seyit Ramazan'ın tayin edilmesini divan-ı hümayuna arz etmiştir. Bunun üzerine Seyit Ramazan gündelik dört akçe ücretle kâtip ve müşahede kâtibi olarak göreve başlamıştır.²

Vakıf gelirlerini toplamakla görevli cabiler,³ bu görevin dışında vakfın daha birçok görevlerini de yerine getirirlerdi. Mihri Mehmet Mescidinde cabi olan Mehmet Emin Halife, aynı vakıfta ferraş, çırağdar, bahçıvan, Mihri Mehmet Mescidi avlusunda bulunan hücrede, muallim-i sıbyan, Dabağhane Cami vakfının da nazırı olarak görev yapıyordu.⁴

Vakfın ekmek işlerinden sorumlu olan nakib-i nan da vakıf nazırının Divan-ı Hümayun'a arzı ile tayin edilirdi. Harameyn-ı Şerifeyn evkaf nazırı olan Hacı Beşir Ağa, sorumluluğundaki Fatih Mehmet Paşa vakfında nakib-i nan olan Mehmet Emin vefat edince yerine gündelik iki akçe ücretle Abdulvahab'ın nakib-i nan olarak atanması için Divan-ı Hümayun'a arz gönderilmiş, bunun üzerine Abdulvahap 22 Rebiulevvel 1145/1732 tarihinde bu göreve atanmıştır.⁵

XVIII. asırda Diyarbakır'da vakıf görevlilerinin atanması konusunda yolsuzluklar da olmuştur. Vakıf görevlilerinin hizmet süreleri kesin bir kurala bağlı değildi Bazı görevliler ölünceye kadar göreve devam ederken bazıları vazife görememe durumunda istifa ederlerdi. Açık olan görevler çoğunlukla bu görevi yapanların oğlan çocuklarına verilirdi. Mesela, Katsal Mescid-i Şerif vakfında gündelik iki akçe ücretle kâtip olan Halil Efendi vefat edince, berat-ı şerif Halil'in oğlu Ahmet'e verilmeyip İbrahim adlı şahsa verilmiş, daha sonra berat-ı şerif İbrahim efendi den alınıp, Halil'in oğlu Ahmet'e verilmiştir.⁶

Sonuç

XVIII. asırda Diyarbakır'da dinî ve sosyal sahalarda kurulan vakıfların

---

1 Diyarbakır Şer'îye Sicili, S., 44.

2 Diyarbakır Şer'îye Sicili, S., 47.

3 Bahaeddin Yediıldız, adı geçen makale, s., 56.

4 Diyarbakır Şer'îye Sicili, S., 190.

5 Diyarbakır Şer'îye Sicili, S., 47.

6 Diyarbakır Şer'îye Sicili, S., 47.

önemli gelir kaynakları mevcuttu. Özellikle her cami, mescit, medrese ve tekkenin ihtiyaçlarını karşılayan bir vakıf bulunmaktaydı. Bu dönemde gayr-i müslümlerin kendi mabetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için vakıf kurdukları gibi, kadınlara ait vakıflar da bulunmaktaydı. Kurulan vakıf gelirlerinin bir kısmı Mekke ve Medine de bulunan fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için de harcanmaktaydı. Vakıflarda açık kalan görevler, çoğunlukla daha önce bu görevi yapanların oğullarına verilir. Vakıf görevlilerinin atamalarında yolsuzluklar da olmuştur.

TABLO I

135/313 Nolu şer'îye siciline göre 1722-1799 yıllarında DİYARBAKIR'da bulunan vakıflar:

Ali b. Reşit Vakfı
Ali Paşa Camii Vakfı
Ayşe Hatun Vakfı
Behram Paşa Vakfı
Cami-i Kebir Vakfı
Cevri Hatun Vakfı
Debbağhane Vakfı
Defterdar Camii Vakfı
Fatih Mehmet Paşa Vakfı
Gazi Ali Paşa Vakfı
Gül Mescidi Vakfı
Hacı Fazlı Vakfı
Hacı Mehmet Vakfı
Hanım Hatun Vakfı
Harameyn-i Şerifeyn Vakfı
Huri Hatun Vakfı
Hüsrev Paşa Camii Vakfı
İbrahim Bey Tekkesi Vakfı

Katsal Mescidi Vakfı
Kavas Kebir Mescidi Vakfı
Kurşunlu Camii Vakfı
Mahzen Vakfı
Ma'ruf Efendi Vakfı
Meryem Ana Kilisesi Vakfı
Mehmet Paşa Vakfı
Melek Ahmet Paşa Vakfı
Mesudiye Medresesi Vakfı
Mihri Mehmet Vakfı
Molla Ömer Mescidi Vakfı
Osman Efendi Vakfı
Taceddin Vakfı

KAYNAKÇA

BERKİ, Ali Himmet, *Vakıflar*, Ankara, 1950.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Istıllâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, C., IV İstanbul, 1969.

BİZBİRLİK, Alpay, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

ÇELİK, İbrahim Yılmaz, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995,s., 243.

Diyarbakır Şer'îye Sicili, (Yazma), Milli Kütüphane Kayıt No: 135/313, Ankara.

GÖKBİLGİN, M.Tayyip, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, II. Baskı, İstanbul, 1992.

Ömer Hilmi Efendi, *İthafü'l-Abıaf fî Abkâmî'l-Evkaf*, İkbal Matbaacılık, Ankara, tarihsiz.

ÖZKAYA, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Aslımlar Matbaası, Ankara, 1985

PAKALIN, Mehmet Zeki , *Osmanlı Tarıh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c., III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

ŞEKER, Mehmet, *İslam'da Sosyal Danışma Müesseseleri*, III, basım, Ankara, 1991.

Yazma Esrelerde Vakıf Mühürleri, Hazırlayanlar: Gunay Kut – Nimet Bayraktar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

YEDİYILDIZ ,Bahaeddin, *Vakıf İstılabları Lügatçesi*, Vakıflar Dergisi, c., XVII.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, *vajif*, İslam Ansiklopedisi, c., XIII, Milli Eğitim Basımevi İstanbul, 1986, s., 153-172.